

Az íráskutatás

Tematika: az íráskutatás irányzatai és tudományterületei: a kvantitatív íráskutatás korszakai, képviselői (a torontói iskola), következtetései (az evolúció elve, a bináris szemlélet); a funkcionalista íráskutatás korszakai, képviselői (a freiburgi iskola, *histoire culturelle de la lecture*), következtetései (az oralitás és az írás együttes jelenléte, interferenciái); az írás kutatása a szaktudományokban.

Terminológia: kvantitatív íráskutatás, torontói iskola, freiburgi iskola, olvasástörténeti iskola, organikus értelmiségi, kritikai értelmiségi, elsődleges szóbeliség, írásbeliség, másodlagos szóbeliség, kevert szóbeliség.

A társadalomtudományokban az írás kutatása a 19. század században kezdődött, a 20. század közepén lendült fel.

1. A 20. század közepén mintegy három évtizeden keresztül folyt *kvantitatív alfabetizáció-kutatás*. Az irányzat az oralitás–írás bináris oppozícióját feltételezte, külön-külön vizsgálta az oralitás és az írás nyújtotta kommunikációs lehetőségeket. Kutatási hipotézise szerint egyes társadalmak intenzíven használják az írás kínálta lehetőségeket, más társadalmak kizárólagos oralitásban élik meg a maguk életét. A bináris szemlélet előzményei a 18. századba nyúlnak vissza. Amikor az oralitás és az írás közötti különbségek beépültek a köztudatba, akkor az oralitáshoz az aktivitás, a gyakorlati cselekvés rendelődött hozzá, az íráshoz pedig az elmélet, az absztrakt gondolkodás. A különbség az „élő–holt” (élő szó–holt betű) metaforában konkretizálódott.

A 19. századi etnológiában az oppozíció egy fejlődésvonal két állomásaként jelent meg. Az elmélet előfutára a kizárólagos oralitásban élő társadalmakat vizsgáló Edward Tylor (1832–1917) volt, későbbi képviselője az oralitás–írásbeliség, a natúra–kultúra dichotómiát felállító Claude Lévi-Stauss (1908). Ebben az értelmezésben a kizárólagos oralitás a barbárság, az íráshasználat a civilizáció jellemzője. Az evolucionizmus amerikai képviselője, L. H. Morgan az írást a vadság állapotából a civilizációba való átmenet szakaszában helyezte el.

A „nagy vízvázalástó” elmélet az 1920-as, majd később az 1960-as években bontakozott ki. Az első hullámban találjuk Ludwig Wittgenstein, Milman Parry, Marcel Jousse műveit. Kidolgozója a gondolkodás és a közlésmód (verbalitás) viszonyát az antik görög kultúra példáján elemző torontói iskola (Marshall McLuhan, Harold Innis, Eric A. Havelock, Walter J. Ong, Elizabeth Eisenstein). Az iskola feltételezése szerint a különböző társadalmak az általuk alkalmazott kommunikációs technológiák segítségével jellemezhetők. Központi kérdése az oralitásról az írásra, majd a nyomtatásra való áttérés nyomán előállt változások mibenléte. Eric Havelock szerint az írás a görög társadalomban a tudat megváltozását, valamint a tudás írásban való megörökítését hozta magával (E. Havelock 1963). Jack Goody szerkesztésében 1963-ban látott napvilágot az a tanulmánykötet, amelynek szerzői (Kathleen Gough, S. J. Tambiah, Ivor Wilks, I. M. Lewiss, Maurice Bloch, M. Meggitt) a kevésbé írástudó társadalmak írásbeliségét vizsgálták meg (Kína, India, Thaiföld, Szudán, Ghána, Szomália, Madagaszkár, Új-Guinea, Melanézia).

Jack Goody és Ian Watt szerzőpáros a nigériai genealógiai táblákat tanulmányozva határolta el egymástól a szóbeliséget és az írásbeliséget. Az emlékezetben őrzött genealógia folytonosan eliminálja a redundánsnak bizonyuló epizódokat és motívumokat, csupán azt őrzi meg, ami a jelenben hasznosnak bizonyul. Ezzel szemben az írásban megörökített genealógiai történelem fölöslegesnek, használhatatlannak minősülő epizódjai törülhetetlenek. A megörökített tények tartósan továbbélnek, a gondolkodásban velük szemben állandósul a kritikai attitűd, a reflexív jelleg (J. Goody–I. Watt 1963; magyarul: 1998). Következtetéseit Walter J. Ong az 1982-ben megjelentetett *Orality and Literacy* [Szóbeliség és írásbeliség] című művében foglalta össze. Eszerint az írás a gondolkodás új formáját honosította meg. Az írás a társadalom életében a civilizáció különböző korszakaiban, más-más formákban, eltérő funkcióban volt jelen. Az írás hatása a használat folyamán egyre intenzívebbé vált, s kihatott az írást kevésbé használó társadalmakra is. A civilizáció történetét az *elsődleges szóbeliségtől* a *másodlagos szóbeliségig* vezeti el. Ez utóbbi a rádió, a televízió és az elektronikus médiumoknak az a szóbelisége, amely mögött írott protoszövegek állnak. A gondolatok elsődleges, végső formája az írott forma. A szóbeliséget a kutató a következő karakterekkel írta le: inkább hozzárendelő, mint alárendelő, társas jellegű, hagyománycentrikus, az emberi életvilághoz kötődik, része a mindennapoknak, azonnali hatásra törekszik, meghatározott élet- és beszédhelyzetekhez igazodik hozzá (W. Ong 1982, különösen 35–57; lásd még J. Coleman 2003: 112–113).

A kommunikáció történeti szakaszolását illetően általánosan elterjedt és elfogadott W. J. Ong felosztása, aki a kommunikáció történetében három korszakot különít el: az *elsődleges szóbeliség* (primary orality), az *írásbeliség* (literacy) és a *másodlagos szóbeliség* (secondary orality) korszakát (W. J. Ong 1982: 136). Az elsőt az írás megjelenése előtti kort érti, a másodikon a könyvnyomtatás megjelenésétől a 20. század közepéig terjedő évszázadokat, amikor a kommunikáció fő eszköze az írás volt, a harmadikon pedig a hangrögzítés és -átvitel elterjedése után újra fontos szerephez jutó szóbeliséget. Más – a szociolingvisztikai nézőponthoz közelebb álló – álláspontot képvisel P. Zumthor, aki az írásbeliségnek a szóbeli nyelvhasználatra gyakorolt hatását veszi alapul, és ennek függvényében a szóbeliség három fajtáját írja le: az *elsődleges szóbeliséget* (oralité primaire), a *kevert szóbeliséget* (oralité mixte) és a *másodlagos szóbeliséget* (oralité seconde). P. Zumthor – W. J. Ongtól eltérően – az *oralité mixte* és az *oralité seconde* típusoknál arra fekteti a hangsúlyt, hogy az írásbeliség hatása milyen mértékben érezhető egy adott nyelvhasználói közösség kultúrájában. Következésképpen kevert szóbeliségnek az olyan társadalmak kommunikációs technológiáját nevezi, amelyek rendelkeznek ugyan írásbeliséggel, de kultúrájukban nem az írásbeliség a meghatározó. A másodlagos szóbeliséget olyan társadalmakban tartja relevánsnak, ahol a kommunikációs megnyilatkozásokban az írásbeliség hatása markánsan érezhető. Úgy véli, a különféle nyelvhasználói csoportok, beszélőközösségek eltérő fajtájú szóbeliséggel jellemezhetők egy adott történelmi koron belül is: egyik társadalmi réteg (például az írástudatlan jobbágyok a 18. században) az oralité mixte, míg a másik (az értelmiség) az oralité seconde típusába sorolható (P. Zumthor 1984: 48–49).

A kutatás ezen iránya az angol–francia–amerikai történeti antropológiában bontakozott ki az 1960–1980-as években. A kvantitatív íráskutatás irodalmának néhány alapvető szakirodalmi tételét nevezzük meg.

A közép-afrikai „írásbeliség előtti” (pre-literate) társadalom vizsgálata:

- Jan VANSINA: *Oral Tradition. A Study in a Historical Methodology*. Victoria, Australia, 1973 (1961).

A francia íráskutatás eredményei:

- Francois FURET – Jacques OZOUF: *Lire et écrire. L'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry I–II*. Paris, Minuit, 1977.
- Jacques Le GOFF: Culture cléricale et traditions folcloriques dans la civilisation mérovingienne. *Annales E. S. C.* (1967) 780–791.
- Jacques Le GOFF: Culture ecclésiastique et culture folclorique az Moyen Age. In: Uő: *Pour un autre Moyen Age*. Paris, Gallimard, 1977: 236–279.
- Jean-Claude SCHMITT: „Religion populaire” et culture folclorique. *Annales E. S. C.* 5. (1976)
- Robert MUCHEMBLED: *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XV–XVIIIe siècles)*. Essai. Paris, Flammarion, 1978.

Angol alfabetizációtörténeti kutatások:

- Lawrence STONE: The Educational Revolution in England 1560–1640. *Past & Present* 28. (1964) 41–101; Literacy and Education in England 1640–1900. *Past & Present* 42. (1969) 69–139.
- David CRESSY: *Literacy and the social order: reading and writing in Tudor and Stuart England*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

Svédországi kutatások:

- Egil JOHANSSON: The History of Literacy in Sweden. In: GRAFF, Harvey J. (ed.): *Literacy and social development in the West*. Cambridge, Penguin Books, 1981: 151–182.

Magyarországi íráskutatások:

- BENDA Kálmán: Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években. Somogy megye múltjából. In: *Levéltári Évkönyv 8*. Kaposvár, 1977: 123–134.
- HUDI József: Az írni-olvasni tudás helyzete Veszprém megyében 1797-ben. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei II.* (2002) 1–2. 161–171.
- MISKOLCZY Ambrus: Az írni tudás és a társadalmi rétegződés Erdélyben az 1820–30-as években. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve II.* (1981) Budapest, 1982: 121–138.
- TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA TTI, 1996.

Erdélyben:

- PÁL Judit: Írástudás a Székelyföldön a XVIII. században. In: KOVÁCS András – SIPOS Gábor – TONK Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996: 421–433.
- SIPOS Gábor: Maroszséki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980: 107–135.

Az íráskutatás irodalmának összefoglalása:

- Sz. KRISRÓF Ildikó: A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet? *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei II.* (2002) 1–2. 3–30.

A kvantitatív íráskutatás egyik eredménye Jacques Le Goffnak az európai értelmiség születéséről írott könyve. Az alábbiakban e kötet gondolatmenetét reprodukáljuk.

Az elmúlt évtizedek alatt az egyetemi központokról, az egyetemektársadalmáról kvantitatív kiadványok (jegyzékek, névsorok) készültek. Ezek segítségével kísérrelhető meg az értelmiségi megjelenése történetének, a társadalmi munkamegosztásban, a társadalmi diskurzusban elfoglalt helyének, életmódjának, életkörülményeinek rekonstruálása.

Az értelmiségi létrejöttét a városoknak a 10–11. században történt megjelenése tette lehetővé. A dolgozó jobbágy, az imádkozó klérus, a fegyverrel oltalmazó nemes mellett megjelenik egy olyan réteg, amely tudását nem istentől eredezteti, hanem a kutatás, a megfigyelés, a tanulmányozás alapján hozza létre. E felfogás szerint a tudás megszerzhető, a tudás áruba bocsátható, a tudás elsajátítható. Erre a tudásra szüksége van a 12. századtól kezdve emelkedni kívánó városnak. Az új értelmiségi a „szó árulója” [forgalmazója], aki az elmélkedést összekapcsolja a felhalmozódott tudással. Ebben a folyamatban a tudást képviselő réteg lassan kivonja magát a hatalom, a klérus ellenőrzése alól. A hivatali érdekeket kiszolgáló, az intézménnyel azonosuló *organikus értelmiségi* helyett kialakul az autonóm, a tudományosság kritériumait, a tudását és meggyőződéseit érvényesítő *kritikai értelmiségi*. Idejét a gondolkodás és a gondolatok tanítása foglalja le. Az új életformában szerepet kap az egyetemi mentalitás. Kialakul az észrvek használatára való törekvés, a testületi szellemiségre, a vitatkozásra való hajlam, a könyvek eszköztéke (J. Le Goff 2000).

2. A 20. század utolsó évtizedeiben, az 1980-as években szemléletváltás következett be az írás kutatásában. Az oralitás és írás evolúciós vonal mentén történő értelmezése helyett ekkor alakult ki az oralitás és írás egyazon kultúrán belüli vizsgálata és értelmezése. E paradigmában a szembeállítás helyett a figyelem a két kommunikációs technológia funkciómegosztására, interferenciájára irányul. Az irányzat képviselői, a freiburgi iskola képviselői a „nagy vízváltást” elmélet cáfolatára az 1990-es években a bimedialitás olyan példáit elemzik, mint az írott szöveg hangos olvasása, az írásképnek az emlékezésben játszott szerepe (Joyce Coleman, Dennis Howard Green, Ursula Schaefer, Horst Wenzel). Szerintük az írás megjelenése nem csökkentette az oralitás szerepét és jelentőségét. A középkoron végig kölcsönösen kiegészítették és erősítették egymást (H. Wenzel, H. Green, F. H. Bäuml) (Neumer K. 2003). M. J. Carruthers annak bizonyítására vállalkozott, hogy a megjelenő írásbeliség nem számolta fel a memorizálást (M. J. Carruthers 2003).

A váltás az íráskutatást kezdeményező szerzőpáros, J. Goody és I. Watt szemléletében is lezajlik. E kutatók az 1980-as évektől kezdődően a két technológia átfedéseit, kölcsönhatásait kezdték el feltárni.

A bináris felfogás megkérdőjelezése, kiiktatása a francia *olvasástörténeti iskola* (*histoire culturelle de la lecture*) keretében történik meg. Az iskola kiemelkedő képviselője a kora-újkor nyugat-európai kultúráját kutató Roger Chartier (1995, 2001).¹ Az olvasástörténet az írott és nyomtatott szövegek mindennapi használati módjait keresi, s az írás–oralitás dichotómia helyébe egy olyan skálát állít, ami a két pólus közötti kommunikációs képességek sokaságát sorakoztatja fel. Például csak olvasni tudás képessége, csak a nyomtatott szövegek olvasni tudásának képessége, írott és nyomtatott szövegek sajátos non-textuális – tárgy-szerű, rituális, mágikus stb. – használata, az írásbeliség beágyazódása az orális kulturális gyakorlatok közé, a szóbeliség reprezentációja írott, illetve nyomtatott szövegekben.

Az írás történetét, szerepét, funkcióit különböző szaktudományok vizsgálták és vizsgálják.

Amint említettük, a 16. században jelent meg, a 17–18. század fordulóján fejlődött ki a *paleográfia*, amely a 20. század során segédtudományból önálló történeti diszciplínává alakult át (K. Brandi K. 1911, A. Mentz 1920, B. Bischoff 1950). Elsősorban az írástípusok fejlődésének történetét, a fejlődés okait és feltételeit vizsgálta, valamint a korai (főként a 15. század előtt keletkezett) kéziratok leírására, datálására és lokalizálására, értelmezésére vállalkozott (Mezey L. 1959, Varjas B. 1996). A magyar paleográfiai irodalom figyelmét a latin nyelvű írásbeliség vizsgálata (Mezey L. 1959, Jakó Zs.–Manolescu R. 1987), a magyar nyelvű írásbeliség megjelenése (Hajnal I. 1982, 1993, 1993a, 1998, Istvány G. 1934, 1937, Jakó Zs. 1976), az összehasonlító írástörténet (Hajnal I. 1921), általában az írás (Várkonyi N. 1943, Kéki B. 1971) és a nyomtatás története (Kéki B. 1994, Madas E.–Monok I. 2003), valamint – hosszasan, napjainkig nyúlóan – a rovásírás (Sebestyén Gy. 1909, 1915, 1969, Ferenczi I.–Ferenczi G. 1979, Vékony G. 1987, Sándor K. szerk. 1992, Forrai S. 1994, legutóbb Szegedy-Maszák M. főszerk. 2007: 36–48.) és egyéb írástechnikák (Szendrei J. 1993, Királdiné Soltész M. 1980, Kökény Sándorné 2000, Könczei Cs. 2002) története kötötte le. A paleográfia érdeklődésének körében egyaránt megtalálható az írástechnikáknak, az írott kultúra történetének, valamint a kéziratoknak a kutatása. A magyar paleográfiai munkálatokat szemléltetendő emeljük ki a *800 éves a magyar hivatali írásbeliség* címmel 1981-ben szervezett, a *Középkori kódexeink feltárása és megóvása* címmel 1987-ben lezajlott tanácskozást, az Országos Széchényi Könyvtár által 1985-ben szervezett *Kódexek a középkori Magyarországon* című kiállítást, a *Codices Hungarici* és a *Régi magyar kódexek* sorozatokban megjelent szövegközléseket. (Továbbá: Zolnai Gy. 1894, Molnár J.–Simon Gy. 1976, Hegedüs A.–Papp L. 1991.)

A paleográfiához áll közel a szintén a 17. században létrejött *oklevéltan* (*diplomatika*), amelynek a diplomák, az oklevelek képezik kutatási tárgyát.

¹ R. Chartier hivatkozott munkái mellett: *Kultúrtörténeti és historiográfiai tanulmányok*. Keszeg Anna interjúja Roger Chartier-vel. *Korall* 7. (23) 5–20.

Az *epigráfia* eredetileg az ókori (véséssel készült) feliratok tudománya. E szövegtípus változatos formában az írásbeliség korai szakaszától napjainkig végigkísérte az emberiséget (Scheiber S. 1960).

Az európai *történelemtudományon* belül az 1930-as években, Marc Bloch és Lucien Febvre fellépésével indult, Fernand Braudel, Ernest Labrousse, majd Jacques Le Goff és Jacques Revel munkásságával folytatódott az Annales néven ismert iskola. A hagyományos eseménytörténettel szemben a hosszú időtartamú folyamatokra és a mindennapi életre irányította át a figyelmet. Az új megközelítés új, változatos források feltárását feltételezte. Ezek a kutatások tudatosították az íráshasználát változatos formáit, módjait, az íráshoz való viszonyulás történeti és társadalmi változatosságát. Az írott szövegek eredeti jelentésének rekonstruálását az iskola a forráskritika elvégzése alapján vélte megvalósíthatónak (M. Bloch 1993). (A magyar irodalomban Bertényi I. 2006.)

A *kriptográfia* az üzenetek titkosításának eljárásait, a titkosírások megfejtését vizsgálja (Svékus O. 1964, Révay Z. 2001).

A *grafológia* elvek és módszerek összessége, amelyek segítségével a szakértő a kézírásból a szerző személyiségjegyeire, jellemére, képességeire és készségeire, érzelmi állapotára következtet (Agárdi T.–Szidnai L. 1998). Az elmúlt két évszázad során ezeket a módszereket a kriminalisztikában, a pszichiátriában és a társasági életben alkalmazták. A jog- és igazságszolgáltatási gyakorlat évszázadok óta igénybe veszi az igazságügyi kézírászakértői szolgáltatásokat (Kármán G. 2002, Kiss L. 1988).

A *klinikai írászakértő pszichológia* az írást diagnosztikai és terápiás eszközként használja fel. A pszichiátria (pontosabban a neuropszichiátria) tudománya vetette fel – száz évvel ezelőtt – a kérdést, hogy az emberi szervek közül az agy, a szem és a kéz milyen mértékben vesz részt az írott kommunikációban. Természetesen, az agy elsődlegesen fontos a kognitív cselekvésben. További kérdés, hogy az írás mennyire a kéz tudatosan végrehajtott gesztusa (az egyéb érzelem- és üzenetkifejező gesztusok mellett), valamint mennyire a szem által érzékelt kép; ennek következtében a végtagok vagy a látás sérülése milyen mértékben gátolja az írás használatát (C. Sirat et al. 1990).

Az írást különböző nyelvészeti diszciplínák kutatják és értelmezik. A *leíró nyelvészet* figyelme az írásjelek rendszerére, a *történeti (diakrón) nyelvészet* az írásjelek rendszerének alakulására, az *általános nyelvészet* az írásjelek rendszerének általános sajátosságaira, a normatív nyelvészet az írás normáira, szabályaira figyel (Kniezsa I. 1952). Ugyanezek a kérdések vetődnek fel a *kommunikációelméletben*. Ezekből a stúdiumokból nőtt ki az *írásjeltan* (Keszler B. 1995, 2004).

A *szemiotika* társadalomtudomány, a jelek tudománya. Figyelme kiterjed a különböző jelrendszerekre, a jelek kapcsolódására, jelentésére és használati módjára (Voigt V. 1977: 154–175; legutóbb: Bódi Z.–Veszelszki Á. 2006).

A *nyelvfilozófia* a nyelv és ember, a nyelv és gondolkodás, a jelentés és igazság viszonyára, a nyelv funkciójára, a nyelv elsajátíthatóságára kérdez rá. Ennek a problematikának képezi részét az oralitás, az írás és a kép viszonya, a kommunikációs technológiák története (Nyíri K. szerk. 1998, 2001).

Amikor nyilvánvalóvá válik, hogy a könyvnyomtatás elterjedése után az olvasó szabadon válogatja meg olvasmányait, az írott kultúra kutatásának történetében új vonulat jelenik meg. Az *irodalom- és olvasásszociológia* az olvasói preferenciák, szerepek, attitűdök, beállítódások és habitusok vizsgálatára irányítja a figyelmet (R. Escarpit 1973, Gereben F. 1998). Másik oldalon a *szociológia* a médiahasználat és az oktatás következményeit, valamint az analfabetizmusból származó szociális hátrány formáit vizsgálja.

Az *irodalomtudomány* és a különböző ágazatai (irodalomtörténet, irodalomelmélet, irodalomesztétika, stilisztika, -pszichológia) az esztétikai igényű írásmódot kutatja, az irodalmiság, az irodalom fogalmának, az esztétikai kommunikáció formáit, az irodalmi műnemeket, műfajokat, ábrázolásmódokat, az irodalmi alkotások szerkezetét, recepcióját, az irodalmi alkotás történetét, intézményi és társadalmi körülményeit és feltételeit, az alkotók életrajzát, az alkotók és a befogadók viszonyát, az irodalmi és az esztétikai nevelés történetét. A kutatás külön vonulatát képezi a népies költészet (Horváth J. 1927/1987), a kéziratos énekköltészet (Szabó T. A. 1934, 1941, Komáromy S. 1989–1990, 1992, Stoll B. 2002), a diákköltészet (Bán I.–Julow V. 1964), a közköltészet (Küllös I. 2004), a ponyvairodalom (Békés I. 1966, Pogány P. 1978), a kalendáriumok (Dukkon Á. 1988, Szelestei Nagy L. 1988) kutatása. A régi magyar irodalom kutatása esetében megkerülhetetlen a szóbeliség–írásbeliség, a magyar és latin nyelv viszonya (Tarnai A. 1984, Szegedy-Maszák M. 2007).

A *művelődéstörténet*, a *könyvtártudomány*, a *médiatudomány* az írott kultúra további kérdéseit vizsgálják (Korompay K. 2000).

Az *etnológia* és az *antropológia* az emberi társadalmak szerveződését, életformáját, mentalitását kutatja. Az etnológia (s ezen belül a folklorisztika) hosszú időn keresztül a szájhagyományozás, az oralitás esztétikai és szociális sajátosságait, szövegrepertóriumát rögzítette. Ennek az érdeklődésnek a keretében került sor az írott kultúra jelenségeinek regisztrálására. Az antropológia messzebb merészkedett, a kommunikáció technológiáinak, az oralitás közösségformáló funkciójának, az oralitással és az írásbeliséggel összefüggő világkép és társadalomszerkezet vizsgálatával. Claude Lévi-Strauss az írásbeliség előtti népek kultúrájának értelmezésére vállalkozott. Megállapítása, hogy a modern társadalmak visszaélnék a nyelvvel, rendszertelenül veszik igénybe, míg a törzsi társadalmak előíráshoz kötik azt, hogy ki kivel, mikor és miről beszélhet (C. Lévi-Strauss 2001 I.: 63). A 20. század első felében Amerikában a nyelvészet az etnológiával társulva kezdte el az írásbeliséggel nem rendelkező nyelvek vizsgálatát. F. Boas kutatási tapasztalatait az amerikai indián nyelveket bemutató kézikönyvében foglalta össze (F. Boas 1911–1938). A történész Henri Berr által 1925-ben alapított *Centre international de synthèse* a XXIIe *semaine de synthèse* rendezvényének témájául választotta az írásnak a különböző népek-

re, társadalmakra való hatását. Az általa szervezett kollokvium előadásai *L'Écriture et la psychologie des peuples* címmel láttak napvilágot (M. Cohen–J. Sainte Fare Garnot–R. Bloch red. 1963).

Az 1970-es években jelent meg és terjedt el Európában a kulturális örökség fogalma. Franciaországban 1978-ban alakult meg a Kulturális Minisztérium, ezen belül az Örökség Osztálya. Ez az Osztály 1993-ban írta elő etnológusok, szociológusok és nyelvészek számára az írás kutatását. Ebben az évben Daniel Fabre Toulouse-ban kezdeményezte az *Écritures ordinaires* elnevezésű kutatást. Célja az írást kontextusába helyezni, a szóval, a számmal és a betűvel összefüggésbe hozni; az íráskompetenciát vizsgálni; az egyéni, a családi és szociális memóriában játszott szerepét írni le. Továbbá az író identitásának (férfi/nő, gyermek/felnőtt), az írás helyzetének, helyének, az írás recepciójának kutatása (Fabre dir. 1997). A kulturális örökség fogalma a magyar irodalomban is napirendre került (Erdősi P.–Sonkoly G. szerk. 2004). 2000. szeptember 8-án *Alfabetizáció az újkori Magyarországon* címmel Pápán került sor interdiszciplináris konferenciára (Közölve: *Acta Papensia* II. [2002] 1–2).

Miért irányult fokozott figyelem az írásra, az író társadalomra, az íráshasználatra? A motivációk különböző irányba vezetnek el. A világszintű migráció láthatóvá tette az analfabetizmus és a funkcionális analfabetizmus következményeit. A különböző felmérések jelezték az amatőr írásnak az elmagányosodás miatti gyakorlását.

Ehhez már magunk tesszük hozzá, hogy fordulópont előtt áll az írás. Történetének egy szakasza készül lezárulni. A kézirás, a kalligráfia kora, amikor az ember még maga hozta létre az írott szöveget: megválasztotta a lap méreteit, megalkotta az írás képét, formálta a betűket, alkalmazta az írás normáit. Az emlékvessző füzetek, a kéziratos levelek, a postán küldött ünnepi köszöntőlapok még itt vannak a környezetünkben. A számítógépen való írás, a maroktelefon biztosította üzenetírás azonban egyre távolabb lendít tőlünk. Az évszázadokon keresztül kialakult, megállapodott rutinok, az írás és az olvasás gesztusai részben érvényüket veszítették. Egy neves párizsi napilap figyelmeztetett arra, a digitális hordozók terjedésével az olvasók leszoknak a könyv mint tárgy használatáról, élvezéséről. S ugyanígy eltűnt a nagyvárosokból is a kultúra szigetének tekintett, csendes könyvesbolt. A könyv s az irodalmi szöveg újabb hordozója, a CD immár az áruházak polcain keveredik el az egyéb használati cikkekkel. Az elektronikus szövegszerkesztő, a nyomtató, a fénymásoló felfedezésével megszűnt a nyomtatványok tekintélye. Az ember maga állíthatja elő, terjesztheti írásba foglalt gondolatait. Az analfabetizmus és az alfabetizáció, a kalligráfia és a nyomtatás egy újabb „nagy elosztásának” (J. Goody) korában élünk: az írás területén egyszerre van jelen az írásra kötelező normarendszer és a normák érvénytelenítésének igénye, az írás nyilvánosságot és – ezzel ellentétben – privát szférát szervező szerepe. Az elektronikus írás, az elektronikus íráshordozók megszűntették a szöveg könyv formáját, a nyomtatási, kompilálási lehetőségek kitérülése miatt meggingott a szerzői státus, bizonytalanná vált az írott örökség körülhatárolása.

Természetesen, nem nosztalgiával viszonyulunk ezekhez a változásokhoz. Az antropológus, a kutató nem a maga érzéseit próbálja explicitté tenni kutatása során. Igaz, a kutatási témájának kiválasztásában szubjektív motivációk döntenek. A kutatás során viszont mások attitűdjeivel szembesül.

Ezt az eszmefuttatást Roger Chartier egyik esszéjének következtetésével zárjuk. Az Internet, az elektronika, a mesterséges programok előretörése sokakat elijeszt, elbizonytalanít – írja a szerző. Alaptalanul – teszi hozzá –, hiszen ez a kultúra nem tőlünk függetlenül születik és alakul. Olyan lesz, amilyenné az ember alakítja (R. Chartier 1999a: 161).

